

neispunjenje mogu uticati ne samo na uspešnost ishoda medicinskih mera i zaštite zdravlja, već i na odgovornost lekara i ustanove u slučajevima problema u lečenju i tretmanu pacijenta.

Dr Sjeničić, koja se već profilisala kao jedna od vodećih mlađih ekspertkinja u oblasti medicinskog prava u Srbiji, ovom monografijom ulila je novo, jasno znanje u poimanje odnosa pacijent-lekar, u shvatanje uloge pacijenta u brizi o sopstvenom izlečenju, o pacijentu kao ravnopravnom učesniku i odlučiocu u procesu medicinskog tretmana, što svakako jeste važan korak napred u bavljenju materijom pacijentovih prava, lekarske greške, pravnog regulisanja u zdravstvenoj zaštiti, ponajviše u trenutku kada se u okvirima sprskog pravnog i zdravstvenog sistema čine pokušaji implementacije novijih standarda, reforme (manje ili više uspešne) ranijih sistemskih instrumenata, ali i u kontekstu teorijske misli.

Milan M. Marković

Birgit Glorius, Izabela Grabowska-Lusinska, Aimee Kuvik
(urednici)

MOBILITY IN TRANSITION
Migration Patterns after EU Enlargement

IMISCOE Research, Amsterdam University Press, 2013, p. 333

Razmatranje različitih aspekata migracije oduvek je bio izazov za naučnike svih profila: sociologe, demografe, geografe, ekonomiste, politikologe i druge. Problemi izučavanja migracionih tokova, njihovih dimenzija i merenja zauzimaju posebno mesto interesovanja u naučnim krugovima. U knjizi grupe autora, saradnika IMISCOE istraživačke mreže, *Mobility in Transition – Migration Patterns after EU Enlargement* dati su mnogi odgovori, ali i otvorena mnoga pitanja o migracionim šemama, povratničkim migracijama i tokovima nakon pridruživanja zemalja Istočne i Centralne Evrope Evropskoj uniji 2004. i 2007. godine. Knjiga je strukturirana u tri velike tematske celine: Proučavanje migracija

iz Centralne i Istočne Evrope, koncepti, dinamike i promena obrazaca; Post-prijemne migracije, tržište rada, integracija i migracione strategije; i Remigracije. Svaka od pomenutih celina sastoji se od 4 do 5 radova, te pored uvodnog i zaključnog poglavlja, knjiga predstavlja skup od trinaest studija različitih autora.

Nakon diskusije pojma postpristupne migracije, u uvodnom poglavlju urednici daju osnovne napomene o migracionim šemama, kao i podatke o "novim i starim" migracionim tokovima. Naime, sa padom komunističkog režima i promenom politika prema migracijama promenili su se i migracioni tokovi u obimu, intenzitetu, tipu, kao i u pogledu legalnosti. Ključna hipoteza ove knjige povezana je sa tranzicijom mobilnosti i posmatranjem njenog uticaja kroz nastupajuće promene u migracionim obrascima iz zemalja CIE. Pod pojmom tranzicija mobilnosti, autori misle na promenu formi i obrazaca migracija pod novim setom institucionalnih okolnosti. Međutim, to ne podrazumeva promenu samo jednog tipa migracije na drugi, već i paralelno prisustvo i koegzistenciju tradicionalnih i novih formi migracija.

Prvi deo knjige fokusira se na dinamiku, strukturu i obrasce migracija iz zemalja CIE i faze migracija različitih migrantskih zajednica kroz koje prolaze uporedo sa razvojem migracija. Autori se osvrću i na metodološke izazove izrade komparativnih studija država prijema i destinacije migranata kao i na probleme izvora podataka.

Pitanje promena migracionih obrazaca nakon pridruživanja zemalja iz CIE Evropskoj uniji tema je kojom su se bavili autori Godfried Engbersen i Erik Snel, u drugom poglavlju, kroz koncept *tečne migracije*. Pojam *tečne migracije* se odnosi na oblike privremene i cirkularne radne migracije iz CIE. Ove migracije odlikuje šest dominantnih svojstava. Prvo je *privremenost* boravka u inostranstvu. Cirkularna kretanja iz zemlje porekla u zemlju rada ili školovanja, beleže se kao privremene i kao takve ostaju "nevidljive". Druga osobenost je *migracija radne snage*, a u manjoj meri reč je o migraciji studenata, azilanata i izbeglica. *Legalni pravni status* migranata je treća osobenost tečne migracije. Proširenjem EU 2004. i 2007. godine legalizovan je status za mnoge građane Poljske, Rumunije i Bugarske, koji su prethodno ilegalno boravili u Zapadnoj Evropi. Četvrta osobenost ove migracije je *nepredvidivost*. Tečna migracija delom ignoriše političke i ekonomske faktore koji su oblikovali migracione tokove u prošlosti. Peta dimenzija tečne migracije se odnosi na *ulogu porodice*. Pored klasičnih obrazaca javljaju se novi migracioni obrasci vođeni individualizmom. Prema autorima ovi individualizovani obrasci logična su posledica promena u porodičnim vezama. Šesta dimenzija predstavlja *nepredvidivost ponašanja* migranata koji su bez jasnih migracionih aspiracija.

Izabela Grabowska-Lusinska, u trećem poglavlju, bavi se povratničkim migracijama, sa posebnim osvrtom na izvore podataka. U radu je dat teorijski i metodološki pregled literature i empirijskih istraživanja. Zbog nepostojanja jedinstvene baze podataka o migrantima i njihovoj pokretljivosti na evropskom nivou, autorka predlaže centralnu bazu koja bi omogućila praćenje, merenje i analizu postpristupnih migracija po uzoru na jedinstvenu bazu podataka osnovanu na Univerzitetu u Varšavi, a koja je utemeljena na anketi o radnoj snazi. Pomenuta baza sadrži podatke o imigrantima, emigrantima i cirkularnim migrantima u periodu od 1999. do 2006. godine. Ova baza podataka pored informacija o obimu odliva migracije iz Poljske, pruža uvid u socio-demografske karakteristike (pol, starost i nivo obrazovanja) migranata i region porekla pre i nakon pristupanja EU.

U četvrtom poglavlju Ruxandra Oana Ciobanu se bavi pitanjem konvergentnosti i divergentnosti u migracionim obrascima ruralne Rumunije. Autorka pokušava da objasni nastanak i dalji razvoj migracija iz dve ruralne rumunske zajednice. Kroz ovo poglavlje odgovorila je na pitanje kroz koje faze migracija različite migrantske zajednice prolaze uporedo sa razvojem migracija. Nakon analize dubinskih intervjuva, koji su obavljeni na terenu od 2005. do 2007. godine, izdvojene su tri etape migracionih tokova: *pionirska, ekskluzivna i inkluzivna*.

U petom poglavlju knjige predmet proučavanja autora Zaiga Krisjane, Marise Berzins i Eline Apsite su međunarodni migracioni tokovi nakon proširenja Evropske unije, sa posebnim osvrtom na Letoniju. Podaci su dobijeni iz 57 dubinskih intervjuva Letonaca koji rade u Velikoj Britaniji, a sprovedeni su tokom 2007. i 2008. godine. Teme koje su obuhvaćene su motivacija ispitanika da migriraju, radno iskustvo i uslovi života pre odlaska u Veliku Britaniju kao i planovi za budućnost. Rezultati ankete su pokazali da većinu migranata čine mladi ljudi sa srednjom stručnom spremom, zaposleni uglavnom na "niskokvalifikovanim" pozicijama. Razlozi migracija su ekonomski, a većina anketiranih je izrazila želju da se vrati u zemlju porekla bez jasno definisanog vremenskog okvira.

Radovi u drugom delu knjige bave se promenama u postprijemnim migracijama iz perspektive zemalja prijema, sa posebnim osvrtom na transnacionalne mreže i migracione politike koje su naklonjene visokokvalifikovanim migrantima i razlozima zašto se visokoobrazovani migranti često pozicioniraju na "niskokvalifikovanim" poslovima.

U šestom poglavlju Aimee Kuvik ukazuje na institucionalne okvire i politike koje privlače visokokvalifikovane migrante. Autorka navodi da uprkos principu EU o slobodnom kretanju između država članica i povećanoj pažnji ka migraciji visokokvalifikovane radne snage, kao glavnom doprinosiocu nacionalne kompetitivnosti, broj visokokvalifi-

kovanih migranata u Evropi ostaje ograničen. U isto vreme postoje socijalne barijere u nacionalnim okvirima, uključujući javne stavove ponekad okarakterisane otporom prema imigracijama zbog pretpostavke da imigranti teže nacionalnim izvorima

Emigracija visokokvalifikovanog kadra se često posmatra kao gubitak za zemlju porekla, a dobitak za zemlju destinacije. U sedmom poglavlju autori Emilia Pietka, Colin Clark i Noah Canton ispituju migracije u periodu od 2002. do 2006. godine iz Poljske u Škotsku, sa posebnim fokusom na visokokvalifikovane pojedince. Analizirajući socijalne procese, objasnili su da se ove migracije mogu posmatrati kao *brain waste*, *brain gain*, *brain overflow* ili *brain drain*. Posmatrajući ovaj problem izvan ekonomskog pristupa, autori su se fokusirali na individualna iskustva migranata. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 50 ispitanika u Glazgovu. Prema nalazima autora, migracija visokokvalifikovanog pojedinca nakon proširenja EU može se posmatrati više kao *brain overflow* nego *brain drain*, a u zavisnosti od područja specijalizacije. Migranti sa univerzitetskom diplomom iz društvenih nauka teže su dolazili do poslova u rangu svojih kvalifikacija od migranata sa diplomom iz oblasti medicine, inženjerstva i arhitekture. Fenomen *brain waste* povezan je uglavnom sa kratkoročnim ekonomskim migracijama u slučajevima nedovoljnog radnog iskustva u zemlji porekla i znanja engleskog jezika.

Autorka Marta Moskal u osmom poglavlju prikazuje rezultate istraživanja integracije i transnacionalnih veza poljskih imigranata u Škotskoj, zasnovane na anketi sprovedenoj u periodu od 2006. do 2007. godine. Transnacionalna strategija pomaže migrantima da iz oba društva (države) uzmu najbolje. Održavanjem transnacionalnih veza migranti su izgradili *društveni* i *ekonomski kapital*. Najuočljivija ekonomska forma tekućeg transnacionalnog obrta je u vidu novčanih pošiljki članovima porodice koji su u domovini. *Društveni kapital* se često posmatra kao nešto stečeno utapanjem u "etničku zajednicu" u mestu nastanjanja. Rezultati ankete su pokazali da u konkurentnom okruženju mreže i društveni kapital migranata više vrede nego etnička pripadnost.

U devetom poglavlju Paulina Trevena analizira razloge zbog kojih poljski visokoobrazovani imigranti teže ka "niskokvalifikovanim" poslovima u Velikoj Britaniji. Ona predstavlja analizu faktora na više nivoa, kao što su institucionalni i ekonomski uslovi u Poljskoj i Velikoj Britaniji na makro, društvene veze na mezo i individualni kapital, motivi i ciljevi na mikro nivou. Diskusija se bazira na studiji slučaja migranata starosti od 25-30 godina, koji su završili univerzitet u Poljskoj i boravili najmanje godinu dana u Londonu. Strukturni uslovi su značajno uticali na položaj obrazovanih Poljaka na britanskom tržištu rada gde je polu-pravni status

migranata u pretpristupnim migracijama doveo do toga da migranti rade u neformalnom sektoru. Nakon pristupanja EU, formalne institucionalne barijere su uklonjene, ali struktura ponude i potražnje radne snage kao i problem priznavanja diploma su faktori koji su nastavili da promovišu težnju ka "niskokvalifikovanim" pozicijama. Slična situacija je i na mezo nivou u kontekstu socijalnih veza i društvenog kapitala. Sa jedne strane, već prisutni migranti, koji rade na niskokvalifikovanim pozicijama, svojim prijateljima i poznanicima nude slična radna mesta. Prema autorki najznačajnije za razumevanje tendencija poljskih diplomaca da učestvuju na britanskom tržištu rada kao niskokvalifikovani radnici jeste posmatranje faktora na mikro nivou. Prvenstveno se misli na odnos migranata prema vremenskom okviru migracije i vlastitu percepciju prolaznosti njihovog boravka. Autorka zaključuje da se većina migranata, na početku boravka mogu klasifikovati kao *lutalice*. Oni su se opredelili za manje kvalifikovane poslove, lako dostupne koji podrazumevaju manju odgovornost i visok stepen fleksibilnosti. Migranti kojima je ekonomski momenat prioritet, opredelili su se za dobro plaćene "niskokvalifikovane" poslove u građevinarstvu i ugostiteljstvu. Međutim, dužinom boravka u inostranstvu, njihove aspiracije se menjaju i oni se više aktiviraju u pronalaženju odgovarajućeg posla.

Obrazovanje i raspoloživost visokokvalifikovanih stručnjaka je od ključnog značaja za ekonomski razvoj svake države. U desetom poglavlju, Irina Molodikova se bavi promenama u obrazovnim strukturama, uključujući implikacije za usklađivanje visokog obrazovanja i mobilnosti studenata Mađarske. Migrantsko ponašanje svršenih studenata na Centralnom Evropskom Univerzitetu u Budimpešti pokazuje da nije samo zemlja porekla važna u određivanju buduće strategije migracija, već je bitno i mesto porekla unutar te zemlje. Visoka stopa povratka nakon završetka studija je u porastu za studente koji potiču iz glavnih gradova i dramatično opada za one koje dolaze iz manjih gradova.

Treći deo ove knjige bavi se problemima i obrascima povratničkih migracija i identifikacijom stanja (pitanja) za dalju analizu sa akcentom na migrante povratnike nakon proširenja EU 2004. i 2007. godine.

Remigracija je dominantna karakteristika proširenja EU 2004. i 2007. godine. Birgit Glorius u jedanaestom poglavlju preispituje glavne teorijske pristupe koji objašnjavaju povratničke migracije, identifikuje glavna istraživačka pitanja i metodološke izazove u kontekstu remigracije. Takođe, ona ističe da veliki problem u analizi remigracije predstavlja nedostatak pouzdanih podataka. Zvanična statistika može da prikaže migracione tokove i njihove kvantitativne promene, ali ne može da napravi razliku između primarnih i kružnih migracija, dok podaci društvenih istraživanja pokazuju namere i ponašanja u datom trenutku, ali

ne mogu projektovati namere u budućnosti. Od najvećeg značaja za praćenje remigracije su longitudinalna istraživanja, koja obuhvataju istoriju mobilnosti domaćinstava. Problem je što se ta vrsta ankete ne sprovodi u zemlji porekla i destinacije migranata.

U dvaneastom poglavlju Katrin Klein-Hitpaß, na primeru Poljske, analizira geografski razmeštaj migranata koji su se vratili u zemlju porekla. Osnovna hipoteza ovog istraživanja je da na broj visokokvalifikovanih povratnika u poljske regione utiču tri faktora: 1) ekonomska situacija, 2) ekonomska dinamika i 3) mogućnosti za zapošljavanje u određenom vojvodstvu. Rezultati analize potvrdili su polaznu hipotezu da visokokvalifikovani migranti koji su se vratili u Poljsku imaju tendenciju da se koncentrišu u ekonomski razvijenim regionima sa različitim mogućnostima za pronalazak posla. Autorka ističe da su i socio-demografski faktori važni za izbor lokacije povratnika, ali oni nisu uzeti u obzir zbog nedostataka statističkih podataka.

U trinaestom poglavlju Nina Volfeil se fokusira na pozicioniranje mladih Poljaka na tržištu rada, nakon završenih studija u Nemačkoj. Analiza istraživanja bazirana je na dubinskim intervjuima sa Poljacima koji su se vratili u zemlju tokom 2008. godine. Autorka je identifikovala dve dimenzije uticaja na pozicioniranje na tržištu rada. Prva dimenzija je korišćenje nemačkog kulturnog kapitala za napredovanje u karijeri, a druga je uticaj oblasti specijalizacije. Na osnovu ovih dimenzija izdvojila je pet tipova migranata. *Prevodioci znanja* su prvi tip migranata koji u podjednako meri koristi nemački kulturni kapital i specijalističko znanje za dobro pozicioniranje na tržištu rada u Poljskoj. Tip dva su diplomci koji su pružaoci usluga u *outsourcing* centrima. Oni se najviše oslanjaju na znanje nemačkog jezika. Njihova oblast specijalizacije im ne obezbeđuje dobru poziciju na tržištu rada, te oni kao svoju najvažniju veštinu nabrajaju znanje jezika. Predstavnici trećeg tipa su *visokokvalifikovani stručnjaci* koji koriste ekspertizu stečenu tokom studija i dobro su pozicionirani na tržištu rada, iako ne koriste svoj nemački kulturni kapital. Predstavnici ovog tipa su iz oblasti informacionih tehnologija ili ekonomije. Četvrti tip je *kameleon* koji ne koristi ni nemački kulturni kapital ni oblast specijalizacije, ali pronalazi posao u drugoj oblasti. Ovaj tip je predstavnik koji ne nalazi lako posao na tržištu rada. Pet tip je *internacionalni karijerista*. Predstavnici ovog tipa su predstavljeni kao kosmpolite među ispitanicima. Zajednički imenitelj za ove ispitanike je da su studirali u najmanje tri zemlje ili su živeli u inostranstvu duže vreme.

Pitanjem remigracije poljskih migranata nakon pridruživanja EU kroz kvantitativnu i kvalitativnu analizu, u četrnaestom poglavlju, bave se Marta Anacka i saradnici. Teorijski okvir istraživanja zasniva se na

konceptu *push* i *pull* faktora. Kroz ovaj koncept autori su odgovorili na pitanja: *Ko se vraća?* i *Koji faktori utiču na povratak u zemlju porekla?* Njihovo istraživanje bazira se na podacima Ankete o radnoj snazi. Statističkom analizom dokazuju da su povratne migracije selektivne u pogledu starosti, obrazovanja i regiona povratka. Najviši procenat Poljaka koji se vratio u zemlju porekla su oni migranti koji su emigrirali u kasnim dvadesetim ili ranim tridesetim godinama, sa nižim obrazovanjem i iz ruralnih područja. Analiza dubinskih intervju sa Poljacima koji su prethodno boravili u Velikoj Britaniji ukazuje da su porodični odnosi i nepriznavanje kvalifikacija u zemlji prijema vodeći *pull* faktori koji utiču na povratak, dok je *push* faktor nemogućnost adaptacije na novonastale socio-ekonomske promene u zemlji porekla.

U zaključnom poglavlju urednici daju kratki prikaz prethodna tri dela knjige, sumirajući glavne rezultate istraživanja. Osnovni cilj ovog poglavlja je da se glavni nalazi postave u opšti konceptualni okvir mobilnosti u tranziciji i post-prijemnih migracija. Iskustvo govori da vlade država sprovode politiku "*tap on, tap off*" ograničavajući migracione tokove u vreme kada se to smatra neophodnim za zaštitu tržišta rada, kada je ekonomija slaba i kada je potreba za radnom snagom manja. Autori ističu i tri ključne oblasti promena, sa ciljem da se istraživači naknadno posvete budućim izazovima u migracijama nakon proširenja EU. To su evropska i ekonomska integracija i migracione politike; obrasci ekonomskog rasta i nestalnost ekonomske tranzicije u zemljama CIE; proširenje i internacionalizacija visokog obrazovanja.

Značaj ove knjige je višestruk. Upotreba različitih metodologija i tehnika u istraživanjima dozvoljava da se problematika post-prijemnih migracija sagleda iz različitih uglova. Primena novih i starih teorija kroz empirijsko istraživanje i korišćenje različitih vrsta izvora podataka čini ovu knjigu vrednom pažnje. Ova studija je sociološka, ekonomska, demografska i kulturološka analiza post-prijemnih migracija i migranata. Zato je ova knjiga namenjena, ne samo naučnicima čija je sfera interesovanja proučavanje migracija, već i onima koji formiraju politike prema migracijama.

Dragana Paunović